Taqiqot.uz

YANGI O'ZBEKISTON: INNOVATSIYA, FAN VA TA'LIM

CONFERENCES.UZ

2023

DAVRIYLIGI: 2018-2023

RESPUBLIKA KO'P TARMOQLI ILMIY KONFERENSIYA

ANJUMAN | КОНФЕРЕНЦИЯ | CONFERENCES | CONFERENCES |

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI VA XORIJIY OLIY TA'LIM MUASSASALARI PROFESSOR-O'QITUVCHILARI, YOSH OLIMLAR, DOKTORANTLAR, MAGISTRANTLAR VA IQTIDORLI TALABALAR

D.I. MENDELEEVNING KIMYOVIY ELEMENTLAR DAVRIY JADVALI

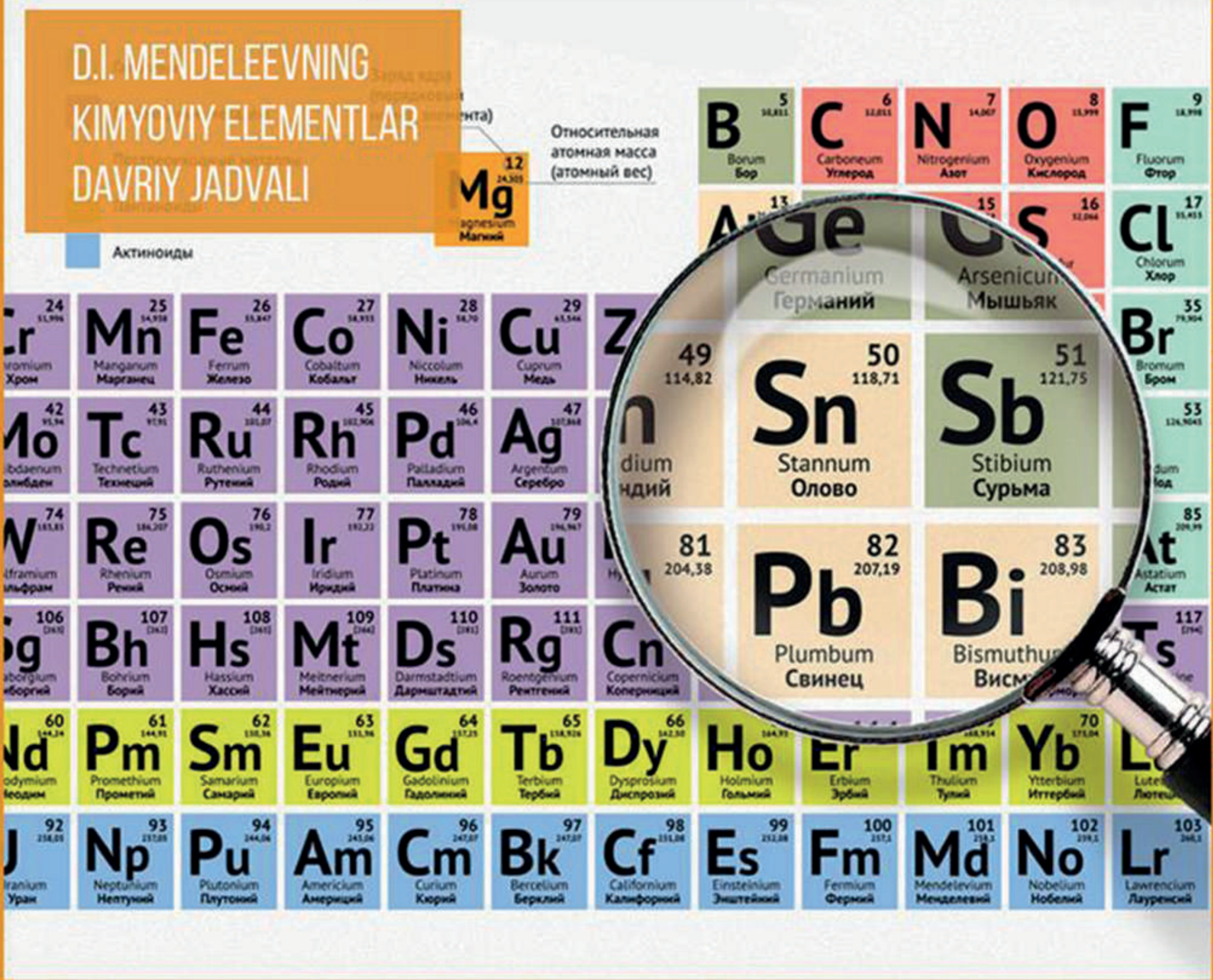

TOSHKENT SHAHAR, AMIR TEMUR KO'CHASI, PR.1, 2-UY.

+998 97 420 88 81
+998 94 404 00 00

WWW.TAQIQOT.UZ
WWW.CONFERENCES.UZ

FEVRAL
№49

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН: ИННОВАЦИЯ, ФАН ВА ТАЪЛИМ 7-ҚИСМ

НОВЫЙ УЗБЕКИСТАН: ИННОВАЦИИ, НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ ЧАСТЬ-7

NEW UZBEKISTAN: INNOVATION, SCIENCE AND EDUCATION PART-7

ТОШКЕНТ-2023

УУК 001 (062)
КБК 72я43

“Янги Ўзбекистон: Инновация, фан ва таълим” [Тошкент; 2023]

“Янги Ўзбекистон: Инновация, фан ва таълим” мавзусидаги республика 49-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 28 февраль 2023 йил. - Тошкент: «Tadqiqot», 2023. - 29 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн даврий анжуманлар «Ҳаракатлар стратегиясидан – Тараққиёт стратегияси сари» тамойилига асосан ишлаб чиқилган еттита устувор йўналишдан иборат 2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси мувофиқ:– илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиш йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга бағишланган.

Ушбу Республика илмий анжуманлари таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илғор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, ечимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари таҳтил қилинган конференцияси.

Масъул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1.Ҳуқуқий тадқиқотлар йўналиши
Профессор в.б.,ю.ф.н. Юсувалиева Рахима (Жахон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2.Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар
Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна(Фарғона давлат университети)

3.Тарих саҳифаларидаги изланишлар
Исмаилов Ҳусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4.Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни
Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманган мухандислик-қурилиш институти)

5.Давлат бошқаруви
Доцент Шакирова Шохида Юсуповна «Тараққиёт стратегияси» маркази муҳаррири

6.Журналистика
Тошбоева Барнохон Одилжоновна(Андижон давлат университети)

7.Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар
Самигова Умида Хамидуллаевна (Тошкент вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

8.Адабиёт
PhD Абдумажидова Дилдора Рахматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9.Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни
Phd Вохидова Мехри Хасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10.Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар
Турсунназарова Эльвира Тахировна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети Хорижий тиллар факультети ўқув ишлари бўйича декан ўринбосари

11.Жисмоний тарбия ва спорт
Усмонова Дилфузахон Иброхимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12.Маданият ва санъат соҳаларини ривожлантириш
Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13.Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши
Бобохонов Олтибой Рахмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14.Тасвирий санъат ва дизайн
Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15.Мусиқа ва ҳаёт
Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар
Доцент Нормирзаев Абдуқаюм Раҳимбердиевич (Наманган мухандислик-қурилиш институти)

17.Физика-математика фанлари ютуқлари
Доцент Сохадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманган мухандислик-технология институти)

18.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар
Т.ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

19.Фармацевтика
Жалилов Фазлиддин Содиқович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

20.Ветеринария
Жалилов Фазлиддин Содиқович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

21.Кимё фанлари ютуқлари
Рахмонова Доно Қаххоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22.Биология ва экология соҳасидаги инновациялар
Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

23.Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари
Проф. Хамидов Мухаммадхон Хӑмидович «ТИИМСХ»

24.Геология-минерология соҳасидаги инновациялар
Phd доцент Қаххоров Ўктам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

25.География
Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

Тўпламга киритилган тезислардаги маълумотларнинг хаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулдир.

© Муаллифлар жамоаси
© Tadqiqot.uz

PageMaker\Верстка\Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: http://www.tadqiqot.uz/; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: http://www.tadqiqot.uz/; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

1. Абдурахманова Мадина Улугбековна
РУС ТИЛИДА “КОСОГЛАЗИЕ” АТАМАСИНИНГ СЕМАНТИК ТАҲЛИЛИ 7
2. Абдурахманова Мадина Улугбековна
ЎЗБЕК ТИЛИДА ҒИЛАЙЛИК АТАМАСИНИНГ КЎЧМА МАЪНОДА ҚЎЛЛАНИШИ 8
3. Жолымбетов Қәллибек Бердимурат улы
ҚАРАҚАЛПАҚ ТИЛ БИЛИМИНДЕ ТАҢЛАҚЛАРДЫҢ ИЗЕРТЛЕНИЎИ.......................... 9
4. Fayzullayeva Yulduzxon Xayrulla qizi
STRATEGIES AND RESOURCES OF INTENSIVE AND EXTENSIVE READING 11
5. A.Primov, N.Safiyazova
TOHIR MALIKNING FRAZEOLOGIZMLARDAN FOYDALANISH MAHORATI............. 13
6. Zuxriddinova Maftuna Sirojiddin qizi
TARJIMASHUNOSLIKDA MADANIYATLAR TO’QNASHUVI VA MUQOBIL TARJIMA USULLARI 15
7. Узақбергенов Саламат Парахатович
«ЖӘҲАНША» ДӘСТАНЫНЫҢ ТИЛ ӨЗГЕШЕЛИГИН ҮЙРЕНИЎ ЗӘРҮРЛИГИ 17
8. Кадирова Адиба Рахмановна
ОБУЧЕНИЕ В СОТРУДНИЧЕСТВЕ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА 19
9. Раззакова Гулчехра Рустамовна
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО –КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ 21
10. Наширова Шахноза Буриевна
ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИНИ ЎҚИТИШГА МЎЛЖАЛЛАНГАН ИККИ ТИЛЛИ ЎҚУВ ЛУҒАТЛАР 23
11. Тўраева Дилбар Мейлиевна
ЗАМОНАВИЙ ТИЛШУНОСЛИКДА АНТРОПЕЦЕНТРИК ЁНДОШУВ 25
12. Ахроров Ивадулла Зиятович
ҚУРЪОНИ КАРИМДА كَمْ (ҚАНЧА?) ЛАФЗИНИНГ ҚЎЛЛАНИШИ 27

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

РУС ТИЛИДА “КОСОГЛАЗИЕ” АТАМАСИНИНГ СЕМАНТИК ТАҲЛИЛИ

Абдурахманова Мадина Улугбековна
АДТИ Ўзбек тили ва адабиёти тиллар
кафедраси катта ўқитувчиси
Телефон:+998979977300
lady.abdurahmanova@bk.ru

АННОТАЦИЯ: Маълумки, касаллик номлари одатда, халқаро бўлади ва улар таржимасиз ишлатилади. Ушбу мақолада “косоглазие” (ғилайлик) касаллигининг рус тилидаги илмий номи ва унинг қандай белгилар билан намоён бўлишини қисқача таърифлаб, рус тилида кўчма маънода ишлатилиш ҳолатлари семантик таҳлил ўтказиш орқали аниқланган.
КАЛИТ СЎЗЛАР: косой, косоглазие, ғилайлик, ғилай, кўз, касаллик, қорачиқнинг қийшайиши, кўрув фаолиятининг пастлаши, ҳайрат, страбизм.

Косоглазие (strabismus) – отклонение зрительной оси одного из глаз от совместной точки фиксации. При продолжительном косоглазии происходит обратимое понижение зрения.

Ушбу касаллик ҳақидаги тиббий таърифни таҳлил қилиб, шуни аниқладикки бу касалликка чалинган беморда кўз қорачиғи қийшайиши кузатилади. Беморнинг кўриш фаолиятида қийинчиликлар пайдо бўлиши ҳақида гапирилган (*При продолжительном косоглазии происходит обратимое понижение зрения*).

Ғилайлик касаллиги кўчма маънода ишлатилиш аниқлаш учун, косоглазие атамасини қуйидаги семаларга ажратдик: 1) кўз касаллиги; 2) қорачиқнинг қийшайиши; 3) кўрув фаолиятининг пастлаши; 4) нохуш(ёмон)лик; 5) ҳайрат.

Семаларни аниқлаб олгач рус тили миллий корпусидаги матнларни таҳлил қиламиз:

1- мисол. *Даже в наступавших грозовых сумерках видно было, как исчезало её временное ведьмино косоглазие и жестокость и буйность черт.*

Ушбу мисолда “*ведьмино косоглазие*” (ялмоғизнинг ғилайлиги) деб воқеликда салбийлик, вахшийлик ялмоғизларга хос бўлган ёмонликлар назарда тутилганлигини кўришимиз мумкин. Ушбу мисолда қорачиқнинг қийшайиши семаси юзага чиқиб қолганлигини аниқладик.

2- мисол. *(Рюмка перед алкашом бездействовала. Как внезапно развившееся его косоглазие.)*

Ушбу “*Как внезапно развившееся его косоглазие*” жумлада кашанда одамнинг тўсатдан кўзининг олазараклиги йўқолганлигига ишора қилинмоқда. Бу гапда қорачиқнинг қийшайиши семаси юзага чиқмоқда деган хулосага келдик.

3- мисол. *С 4-го по 8-е число можно будет на одном пространстве обозреть все книжные богатства России. Как бы в косоглазие не впасть!*

Ушбу гапда “*Как бы в косоглазие не впасть*” кутилаётган тадбирдаги китобларнинг жуда кўплигидан кўзлар ҳар томонга қарашлиги ҳақида фикр юриталаётганлигини кўриб турибмиз. Ушбу мисолда ҳам қорачиқнинг қийшайиши семаси юзага чиқиб қолган семалар хиралашмоқда.

Таҳлилларимиз натижаси шуни кўрсатмоқдаки, рус тилида косоглазие атамаси орқали бирор воқеликка нисбатан ҳайратланиш муносабати, кўзни ҳар хил томонга олазарак қилиб қаратиш ва салбий тушунчаларни кучайтириш маъноси изоҳланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдурахмановам М.У. “Қилтомоқ” атамасининг ўзбек тилида кўчма маънода қўлланиши // НамДУ Илмий ахборотномаси, № 10. – Н., 2022. – Б. 355-359
2. https://processing.ruscorpora.ru/

ЎЗБЕК ТИЛИДА ҒИЛАЙЛИК АТАМАСИНИНГ КЎЧМА МАЪНОДА ҚЎЛЛАНИШИ

Абдурахманова Мадина Улугбековна
АДТИ Ўзбек тили ва адабиёти тиллар
кафедраси катта ўқитувчиси
Телефон:+998979977300
lady.abdurahmanova@bk.ru

АННОТАЦИЯ: Маълумки, касаллик номлари одатда, халқаро бўлади ва улар таржимасиз ишлатилади. Ушбу мақолада "ғилайлик" касаллигининг илмий номи ва унинг қандай белгилар билан намоён бўлишини қисқача таърифлаб, ўзбек тилида кўчма маънода ишлатилишини, кўчма маънода ишлатилаётганда асл касаллик ҳолатига яқинлик бор ёки йўқлигини, қайси сабабларга кўра муайян ҳолатларда айнан ғилай атамаси қўлланилишини тадқиқ қилинади.

КАЛИТ СЎЗЛАР: ғилайлик, ғилай, кўз, касаллик, қорачиқнинг қийшайиши, кўрув фаолиятининг пастлаши, ҳайрат, страбизм.

Ғилайлик, страбизм – кўз соққсининг қийшиқ ўрнашуви. Бунда бир кўз қорачиғи кўрилаётган нарсага қараган, иккинчиси эса ўша нарсадан бурун ёки чакка томонга оғган бўлган.

Ушбу касаллик ҳақидаги таърифни таҳлил қилиб, шуни аниқладикки бу касалликка чалинган беморда кўз қорачиғи қийшайиши кузатилади. Беморнинг кўриш фаолиятида қийинчиликлар пайдо бўлиши ҳақида гапирилган.

Ғилайлик касаллиги ўзбек тилида кўчма маънода ишлатилиш ҳолатларини аниқлаш, аввало, унда мавжуд семаларни аниқлашни талаб этади. Ғилайлик атамасини қуйидаги семаларга ажратдик: 1) кўз касаллиги; 2) қорачиқнинг қийшайиши; 3) кўрув фаолиятининг пастлаши; 4) нохуш(ёмон)лик; 5) ҳайрат.

Ғилайлик (ғилай) атамасининг семаларини аниқлаб олгач, газеталарда, ҳикояларда ва бошқа матнлардан кўчма маъноларини аниқлаб, тадқиқ қиламиз.

1- мисол. *Ха- ха- ха! – Чақмоқ берилиб кулар экан, сўзида мақтанганнамо давом этди,- лекин-чи, официантлар ҳам мен еяётган таомни кўриб кўзлари ғилай бўлиб қолди.*

Ушбу жумлада "*кўзлари ғилай бўлиб қолди*" деб ҳайратланишдан кўзлари қийшайиб қолганлигини кўриш мумкин. Демак, қорачиқнинг қийшайиши семаси юзага чиқмоқда.

2- мисол. *– Кўзинг кўрми? Нега оёғимни босасан? – дея бақирарди Қурбонжон ёлғондан.*
– Ўзингнинг-чи? Ғилаймисан, мен босмадим-ку? – дерди Шаҳло ҳам пўписа қилиб.

Ушбу мисолдаги "*Ғилаймисан, мен босмадим-ку*" ибораси орқали кўзинг яхши кўрмайдими деган маъно назарда тутилмоқда. Кўрув фаолиятининг пастлаши семаси юзага чиқиб, қолган семалар хиралашмоқда.

3- мисол. "*Yozilganu nimaligi g'ilaymisan?"*

Ушбу гапни чат гуруҳидан олдик. Эътибор берилса, "*g'ilaymisan*" риторик сўроқ гапи шахсни масхара қилиш ёки камситиш учун эмас, балки воқеликка нисбатан танқидий баҳо муносабати, эътирозини кучайтириш мақсадида ишлатилган ва тўртинчи сема ёрқинлашганлигини кўриб турибмиз.

Таҳлилларимиз натижаси шуни кўратмоқдаки, ўзбек тилида ғилай атамаси орқали бирор воқеликка нисбатан танқидий баҳо муносабати, эътирозини кучайтириш маъноси изоҳланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйҳати

1. Абдурахмановам М.У. "Қилтомоқ" атамасининг ўзбек тилида кўчма маънода қўлланиши // НамДУ Илмий ахборотномаси, № 10. – Н., 2022. – Б. 355-359
2. Тўрақулов Ё. ва б. Тиббиёт қомусий луғати. – Т.: Қомуслар бош таҳририяти, 1994. – 288 б. – Б. 272.

ҚАРАҚАЛПАҚ ТИЛ БИЛИМИНДЕ ТАҢЛАҚЛАРДЫҢ ИЗЕРТЛЕНИУЙИ

Жолымбетов Қәллибек Бердимурат улы
Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты
2-курс магистранты
Телефон: +998(94)4515703
qallibek4@gmail.com

АННОТАЦИЯ: Ҳәзирги күнде таңлақ сөзлер рус ҳәм түркий тил билиминде ҳәр тәреплеме изертлеп үйренилген. Бул мақалада қарақалпақ тилинде таңлақ сөзлердиң өзине тән белгилерине қарай илимпазлар тәрепинен үйренилиў жағдайлары анализ етилген.

ГИЛТ СӨЗЛЕР: таңлақ сөзлер, еликлеўиш сөзлер, интонация, эмоция, морфологиялық белги, грамматикалық мәни

Адамлар арасындағы тил ең әҳмийетли қатнас қуралы, оның лексикалық қурамының тийкары сөз болып есапланады. Сөздиң лексикалық мәнилериниң қолланыў өзгешеликлери, оларға илимий ҳәм әмелий көзқарастан баҳа бериў – лингвистиканың алдында турған тийкарғы ўазыйпалардың бири. Себеби, тил ҳәмме ўақыт раўажланып баратуғын қубылыс. Бул жағдай тилдеги сөз ҳәм оның мәнисине де тәсир етери сөзсиз.

Сөзлердиң лексикалық ҳәм грамматикалық хызметлери бирдей емес, бир топар сөзлер жеке қолланылып мәни аңлата алса, екинши биреўлери гәптиң бөлеклерин байланыстырады, ал тағы бир сөзлер болса сөйлеўшиниң (адамның) түрли ишки сезим-туйғыларын, эмоциялық жағдайларын билдириў ушын жумсалады. Тил билиминде бундай сөзлер топары *таңлақ сөзлер* деп аталады.

Таңлақ сөзлер қарақалпақ тилинде оның морфология тараўында грамматикалық тәбияты менен өзгешеленетуғын сөз шақабы. Бул сөз шақабы өз алдына ҳәм мәнили, ҳәм көмекшилик хызметти атқарғаны менен мәнили сөз шақапларынан да, көмекши сөз шақапларынан да грамматикалық ҳәм мәнилик жақтан парықланады. Таңлақ сөзлер қарақалпақ тил билиминде басқа сөз шақапларына салыстырғанда оғада аз изертленген.

Қарақалпақ тилинде таңлақлардың арнаўлы сөз шақабы екенлигин, оның мәнилик жақтан бөлиниўин дәслепки рет Н.А.Баскаков «Каракалпакский язык» деп аталған мийнетинде сөз етеди [1:235-237]. Илимпаз таңлақлардың мәнилик ҳәм грамматикалық өзгешеликлерин айтса да, оларды еликлеўишлерге қосып қарайды. Таңлақ эмоцияны, еликлеўиш сес ямаса көринистиң атамасын билдиретуғын тәреплерин ғана бөлек-бөлек атап өтеди.

А.Қыдырбаев «Ҳәзирги қарақалпақ тилиндеги атлық сөзлер» деген китабында таңлақ ҳәм еликлеўиш сөзлерди бир сөз шақабы деп есаплаған [7:8-69]. К.Бердимуратов ҳәм А.Есемуратовтың авторлығында 1968-жыл шыққан “Қарақалпақ тили” мектеп сабақлығында таңлақ сөзлер еликлеўишлердиң қурамына киргизилиген [4:168].

У.Ембергеновтың изертлеўлеринде де таңлақ сөзлер қарастырылған. Ол таңлақлар менен еликлеўишлердиң өзлерине тән айырмашылық тәреплерин көрсетип өткен [6:35].

Таңлақлардың стильлик хызметлери, яғный сөйлеў ўақтында интонацияға байланыслы ҳәр қыйлы стильлик хызметлерде келиўи, дара таңлақларға қарағанда жуп ҳәм тәкирар таңлақларда эмоцияның күшли болатуғыны А.Бекбергеновтың «Қарақалпақ тилиниң стилистикасы» китабында айтылған [2]. Оның «Рус ҳәм қарақалпақ тиллериниң салыстырмалы грамматикасы» деп аталған мийнетинде таңлақлар ҳаққында былай делинген: «Таңлақлар еки тилде де сөйлеўшиниң ҳәр қыйлы сезимлерине байланыслы айтылатуғын сөзлер, бирақ олар бундай сезимлерди атап көрсетпейди» [3:35].

Рус ҳәм қарақалпақ тиллеринде таңлақлардың морфологиялық белгилери Н.А.Урумбаев, А.Умаровтың изертлеўлеринде сөз етилген. Н.А.Урумбаев рус ҳәм қарақалпақ тиллери морфологиясы бойынша оқыў қолланбасында таңлақлардың дөренди фейиллерден жасалыў мүмкиншиликлерин үйренген [10:47]. А.Умаров өзиниң мийнетлеринде рус ҳәм қарақалпақ тиллеринде сораў гәплерди пайда етиўде таңлақлардың сезимлик интонациясы, тәбиятын анықлап берген [9:24-25].

Булардан басқа, қарақалпақ тилиндеги таңлақлар, олардың өзине тән белгилери ҳаққында бир қатар илимий әдебиятлар, мысалы, 1981-жылы [10], 1994-жылы [11], 2010-жылы [12] жәрияланған грамматика (морфология, синтаксис) бойынша жәрияланған қолланба

мийнетлерде сөз етилген.

Соңғы ўақытлары қарақалпақ тилиниң грамматикасына арналып орынланған мийнетлерде таңлақ сөзлерди өз алдына сөз шақабы сыпатында қараў, оның өзине тән өзгешеликлери үйрениў мәселеси сөз етиле баслады. Қарақалпақ тил билиминде таңлақларды монографиялық жобада изертлеген А.Темирбекова болды. Ол 2022-жылы «Қарақалпақ тилиндеги таңлақлар (фонетикалық-морфологиялық, семантика-стилистикалық таллаў)» деген тема диссертация қорғады [7]. Оның бул изертлеўинде қарақалпақ тилинде таңлақ сөзлердиң басқа сөз шақапларынан айырмашылығы, сеслик қурамы, морфологиялық ҳәм фонетикалық дүзилиси, соның менен бирге семантика-стилистикалық айырмашылықлары үйренилген. Таңлақлар бойынша жаңа пикирлер берилген.

Биз қарақалпақ тил билиминде таңлақ сөзлердиң изертлениўи бойынша орынланған илимий изертлеўлерди анализ еттик. Алдағы ўақытлары таңлақ сөзлердиң изертлеўин күтип турған мәселелери бар деп ойлаймыз. Таңлақлардың аўызеки сөйлеў тилинде түрлише бояўларда келиўи, көркем шығармалар тилинде стильлик мақсетлерде жумсалыўы, қарақалпақ тилиниң түсиндирме сөзликлеринде бериліў өзгешеликлери сыяқлы мәселелер солардың қатарына киреди.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Баскаков Н.А. Каракалпакский язык. II. Фонетика и морфология. Часть первая (части речи и словообразования). – М.: 1952.
2. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилиниң стилистикасы. – Нөкис: 1990.
3. Бекбергенов А. Рус ҳәм қарақалпақ тиллериниң салыстырмалы грамматикасы. – Нөкис: 1995.
4. Бердимуратов К., Есемуратов А. Қарақалпақ тили. I бөлим. Фонетика, лексика ҳәм морфология. – Нөкис: 1968.
5. Ембергенов У. Ҳәзирги қарақалпақ тилиндеги еликлеўиш сөзлер. – Нөкис: 1995.
6. Қыдырбаев А. Қарақалпақ тилинде атлық сөзлер. – Нөкис: 1961.
7. Темирбекова А.О. Қарақалпақ тилиндеги таңлақлар (фонетикалық-морфологиялық, семантика-стилистикалық таллаў). Филол. илим. филос. докт.(PhD) … дисс.автореф. Нөкис, 2022.
8. Умаров А. Сопоставительная грамматика русского и каракалпакского языков (синтаксис). – Нукус: 1992.
9. Урумбаев Н.А. Краткий курс сопоставительной морфологии русского и каракалпакского языков. – Нукус, 1991.
10. Ҳәзирги қарақалпақ тили (Морфология), Нөкис, Қарақалпақстан, 1981.
11. Ҳәзирги қарақалпақ әдебий тилиниң грамматикасы. Нөкис, Билим, 1994.
12. Ҳәзирги қарақалпақ әдебий тили. Нөкис, Билим, 2010.

STRATEGIES AND RESOURCES OF INTENSIVE AND EXTENSIVE READING

Fayzullayeva Yulduzxon Xayrulla qizi
Toshkent Shahar Yuridik Texnikumi
"Yuristlar uchun ingliz " fani o'qituvchisi
+998993859861
fayzullayevayulduz2@gmail.com

Annotation: Reading is the process of taking in the sense or meaning of letters, symbols, etc., especially by sight or touch. For educators and researchers, reading is a multifaceted process involving such areas as word recognition, orthography (spelling), alphabetics, phonics, phonemic awareness, vocabulary, comprehension, fluency, and motivation. Reading extensively means reading as many texts as possible, typically more than most students would normally do in an intensive reading approach, which focuses on full comprehension.

Key words: intensive reading , extensive reading , reading experience , comprehensibility interest , planning , implementing , reflecting .

Intensive reading and extensive reading (ER) are two activities that have distinct purposes and require different instructional setups. Whereas intensive reading focuses on reading skills that enable students to deconstruct text in order to find the main idea, supporting details, and discrete information, ER allows students to read for pleasure with minimal mental effort. The ultimate goal of ER is for students to read for enjoyment as many texts as possible in the second/foreign language. To achieve this goal, the readings must be enjoyable and easy to read. As a consequence of ER, students build reading speed and fluency and get exposed to contextualized vocabulary and grammar. Nonetheless, achieving a balanced reading experience by incorporating opportunities for both intensive reading and ER in the curriculum can be a challenge. Because more attention is typically given to intensive reading in reading instruction, ER is often compromised. Given the great gains and rewards of ER, how can this type of reading be systematically incorporated in reading instruction? In this article, the authors present practical strategies and resources for a more systematic integration of ER based on the principles of extensive reading (Day & Bamford, 2002).[1] . Reading extensively means reading as many texts as possible, typically more "than most students would normally do in an intensive reading approach," which focuses on "full comprehension" (Robb, 2018)[2] . Intensive reading and ER are different in nature; nonetheless, they are equally important and complement one another (Renandya, 2007). Intensive reading is crucial for developing reading skills that enable students to achieve purposeful reading and gain information accurately from texts. ER, on the other hand, is the gateway to getting students into the habit of reading, which develops reading fluency as a result. A teacher's role in ER is to nurture this practice by providing access to a variety of easy and interesting reading materials. Exposure to easy and interesting input is an important basis for language development derived from Krashen's (1981, 2008) concept of comprehensible input. Krashen (2009) underscores that a large body of research in first and second language development has proven that "engaging in a great deal of interesting (better yet, compelling), comprehensible reading" is the "only method of improving reading ability" [3]

Findings from empirical research in English as a foreign or second language (EFL/ESL) contexts have consistently demonstrated that ER has positive effects on students' reading speed and fluency (Huffman, 2014; Masrai & Milton, 2018; Nutalak, 2019; Suk, 2017), reading comprehension (Al Zeidi & Al Quraini, 2019; Al-Homoud & Schmitt, 2009; Suk, 2017), reading motivation and attitude (Jang,

Kang, & Kim, 2015; Karlin & Romanko, 2010; Suk, 2018), vocabulary acquisition (Al-Homoud & Schmitt, 2009; Alsaif & Masrai, 2019; Chang & Hu, 2018; Liu & Zhang, 2018; Masrai & Milton, 2018; Suk, 2017), and critical thinking (Eftekhary & Kalayeh, 2014; Husna, 2019) . Davis (1995) argues that students will have a poor learning environment if ER is not part of the English language classroom. To guide the planning of such a valuable reading experience, Day and Bamford (2002) set forth 10 principles for teaching ER:

1. The reading material is easy.
2. A variety of reading material on a wide range of topics must be available.

3. Learners choose what they want to read.
4. Learners read as much as possible.
5. The purpose of reading is usually related to pleasure, information, and general understanding.
6. Reading is its own reward.
7. Reading speed is usually faster rather than slower.
8. Reading is individual and silent.
9. Teachers orient and guide their students.
10. The teacher is a role model of a reader.

References

1.Davis, C. (1995). Extensive reading: An expensive extravagance? *ELT Journal*, *49*, 329–336.
2.Day, R., & Bamford, J. (1998). *Extensive reading in the second language classroom*. New York, NY: Cambridge University Press
3.Robb, T. (2015). Quizzes—A sin against the sixth commandment? In defense of MReader. *Reading in a Foreign Language*, *27*(1), 146–151.
4.Robb, T. (2018). An introduction to online sites for extensive reading.
5.Krashen, S. (2009). Anything but reading. *Knowledge Quest*, *37*(5), 18.
6.Krashen, S. (2008). The comprehension hypothesis extended. In T. Piske, & M. Young-Scholten (Eds.)

TOHIR MALIKNING FRAZEOLOGIZMLARDAN FOYDALANISH MAHORATI

A.Primov,
UrDU O‘zbek tilshunosligi
kafedrasi dotsenti.
N.Safiyazova,
UrDU magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada yozuvchi Tohir Malikning o‘z asarlarida frazeologizmlardan foydalanishi va ularning ma’noviy qirralari haqida tahlillar yoritilgan. Shuningdek, maqolada mazkur masala yuzasidan muallif tomonidan shakllantirilgan ilmiy izlanishlar o‘z ifodasini topgan.
Kalit so’zlar: Frazeologizmlar, ibora, uslubiy bo‘yoq, barqaror munosabat, maqol, konnotatsiya, semantik-stilistik metod.

Ma’lumki, tildagi barcha elementlar nominativ-mantiqiy ma’no bilan birga uslubiy bo‘yoqdorlikka ham ega.Ular o‘ziga xos ,,ekspressiv atmosfera bilan o‘ralgan’’ (V.V.Vinogradov) bo‘ladi. Bu holat tilshunoslikda hozirga qadar turli xil nomlanib kelmoqda. Til elementlariga ironiya, tantanavorlik, hazil-mutoyiba, ishonmaslik, shubha kabi uslubiy nozikliklarni yuklovchi hodisani nomlashda olimlar ,,uslubiy bo‘yoq’’, ,,uslubiy tonallik’’, ,,konnotatsiya’’ atamalaridan foydalanmoqdalar. Birgina ,,konnotatsiya’’ atamasining o‘zi ham tilshunoslikda har xil ta’riflanayotir. Jumladan, O.S.Axmanova, N.M.Shanskiy, M.Tikotskiy kabi olimlar konnotativ element asosiy ma’noga qo‘shimcha tarzda yuklanadi, shunga ko‘ra, u til birliklarining semantik strukturasiga kirmaydi, deb hisoblaydilar.

A.V.Kunin, S.G.Gavrin, A.M.Melerovich singari boshqa bir guruh frazeolog olimlar esa konnotatsiyani leksik yoki frazeologik ma’noning tarkibiy qismi sifatida izohlaydilar. E.S.Aznaurova esa konotatsiyani obyektiv til hodisasi deb qarash tarafdori sifatida ko‘rinadi.

E.Qilichev esa konotativ ma’no so‘z semantikasidan denotative ma’no ajratilgandan keyin hosil bo‘ladigan ayirmaga teng, deb hisoblaydi.

Frazemalarning emotsional-ekspressiv bo‘yoqdorligini aniqlashning eng muhim yo‘li ularni semantik-stilistik va kontekstual metodlar asosida sinchiklab o‘rganish, kontekstdagi ma’no qirralarini belgilashdir. Ammo ,,O‘zbek tilining izohli lug‘ati’’da, prof. SH.Rahmatullayevning ,,O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati’’(1978), ,,O‘zbek tilining frazeologik lug‘ati’’(1992), M.Sodiqovaning ,,Qisqacha o‘zbekcha-ruscha frazeologik lug‘at’’(1989) kabi asarlarida frazemalarning ma’no doirasini aniqlash jarayonida unda qo’shimcha uslubiy baho momentlari borligi ko‘pincha hisobga olinmaydi. Masalan, ,,ko‘zi to‘rt bo‘ldi’’ iborasini olib qaraylik. Bu frazeologik birlik ,,Izohli lug‘at’’da ,,nihoyatda intizorlik bilan kutdi’’ ma’nosiga ega ekanligi qayd qilingan. Sh.Rahmatullayev lug‘atida esa bu frazeologik birlikning ,,ko‘zlari to‘rt bo‘ldi’’, ,,ko‘zi to‘rt bo‘lib’’, ,,ikki ko‘zi to‘rt bo‘lib’’, ,,to‘rt ko‘z bo‘lib’’variantlariga ega ekanligi qayd qilingan hamda ,,intizor bo‘lmoq’’ma’nosini ifodalash ta’kidlangan.

Tohir Malikning individual uslubini o‘rganish birinchi navbatda uning so‘z tanlash, so‘z qo‘llash yo‘sini tilning keng ma’nodagi sinonimik vositalari boyligidan qaysilarini saralashida, bu vositalarni nutq zanjirida qanday joylashtirishida namoyon bo‘ladi. Yozuvchining individual uslubi, shu bilan bir qatorda, til vositalaridan ijodiy foydalanishda namoyon bo‘ladi.

Yozuvchining til vositalaridan ijodiy-individual foydalanishini o‘rganish faqat nazariy jihatdangina emas, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyatga egadir. Yozuvchining tildan ijodiy foydalanishini o‘rganish, bir tomondan, uning individual uslubini, badiiy mahoratini chuqurroq tushunishga imkon bersa, ikkinchi tomondan, adabiy til taraqqiyotining ko‘pgina nazariy masalalarini hal etishga yordam beradi.

Frazeologik iboralardan ijodiy-individual foydalanishning keng tarqalgan usullaridan biri ibora asosida kontekst yaratish usulidir. Bunday qo‘llashda frazeologik ibora nutqda yaxlit til birligi sifatida ishtirok etmaydi. Yozuvchi iboraning umumiy mazmuni yoki uning zamiridagi obraz yoki uning modeli yangi kontekst uchun asos qilib olinadi. Tohir Malik o’z asarini yozish jarayonida qahramonlar tabiatini, psixologiyasini tasvirlash uchun iboralardan juda ko‘p va o‘rinli foydalanganligining guvohi bo‘ldik. Har bir yozuvchining frazeologizmlardan foydalanish uslubi va yo‘nalishlari bo‘ladi. Tohir Malikning «Shaytanat», «Alvido bolalik», «Jinoyatning uzun yo‘li» va shu kabi asarlarida qo‘llangan frazeologik birliklarni to‘plab o‘rganish orqali

yozuvchining o‘ziga xos uslubi va yo‘lini tahlil qilishga harakat qildik.

Yozuvchi tilini tishlab qolmoq, tilga olmoq umuman gapirmaslik ma’nolarida qo‘llanuvchi iboralardan bir qanchasidan o‘z asarida o‘rinli foydalangan.

Tillari tish xatlamas-iborasi *gapirmaslik, kamgaplik* kabi belgilarni ifodalashda ishlatiladi.

Yozuvchi obrazlar xarakterini ochishda bunday iboralardan juda mahorat bilan foydalanganlar.

Balki tergovda ochilmay qolgan sirlarini boy berib qo‘ymaslik uchun *tillari tish xatlamas?*(Alvido bolalik,5-bet.)

Nazarini qadab turmoq- fe’l frazemasi *qaramoq* ma’nosini beradi.

Orqada sharpa sezib, sapchib tushdi. Qarasa-onasi. Sinchkov *nazarini qadab turibdi*. (Alvido bolalik,11-bet)

Ko‘zini olib qochmoq-iborasi *qaramaslik, qaray olmaslik* ma’nosiga teng. Bu asarda shunday ifodalangan.

Asror onasidan *ko‘zini olib qochdi*, keyin yutunib: —Uyqum kelyapti,-dedi. (Alvido bolalik,12-bet.)

Suyagi buzuq—belgi ifodalovchi ibora *nomussiz, nasl-nasabi buzuq* kabi salbiy ma’no ifodalaydi.

Suyagi buzuq, ko‘zi g‘ilay bo‘lsa ham, shu yigit Asrorga istarali ko‘rinadi. (Alvido bolalik,13-bet.)

Xulosa o‘rnida shuni alohida ta’kidlash lozimki, bu til hodisalari badiiy matnda alohida ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham barcha mavzular bo‘yicha berilgan matnlar ustida ishlash jarayonida ularni aniqlash, tahlil qilish va izohlash talab etiladigan mashqlarga e’tibor bilan qarash maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar

1. Sh. Rahmatullayev. “O’zbek tilining frazeologik lug’ati”. T.: “O’qituvchi”. 1978. –B.222.
2. O‘zbek tili va adabiyoti. Toshkent:2022.N.3.
3. I.Q.Qo‘chqortoyev. Badiiy nutq stilistikasi. -Toshkent:1975.-B.65.
4. T.Malik. „Alvido bolalik”qissasi.Toshkent: 2021.-B.9.

TARJIMASHUNOSLIKDA MADANIYATLAR TO'QNASHUVI VA MUQOBIL TARJIMA USULLARI

Zuxriddinova Maftuna Sirojiddin qizi
Andijon Davlat Chet tillari instituti
2-bosqich magistranti
Telefon: +998937846808
zukhriddinovamaftuna@gmail.com

Annotatsiya: Madaniyatga oid so'zlarni tarjima qilish doim ham tarjimonlarga muammo tug'dirib kelgan. Tarjima jarayonida til strukturasidan tashqari, madaniyatlar o'rtasidagi farqlarni ham e'tiborga olish va ular o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlash tarjima qilinayotgan asar sifatini belgilab beradi. Shuni inobatga olgan holda, Eugene A.Nida (1964) quyidagi fikrlarni bildirib o'tgan: "Tarjimonga madaniyatlar o'rtasidagi farq til strukturalari o'rtasidagi farqlardan ko'ra jiddiyroq murakkabliklarni keltirib chiqaradi". Bunday murakkabliklarning sababi turli xil yashash tarzi, turli diniy qarashlar va urf-odatlar bo'lishi mumkin. Ushbu maqola madaniyatga oid so'zlarni tarjimasiga oid bir nechta yo'llarni taklif qiladi, shuningdek ularning kutilgan natijalari va muammolar borasida ham fikr yuritadi.

Kalit so'zlar: tarjima, madaniyatga oid so'zlar, ekzotikatsiya, domestikatsiya.

Yozuvning paydo bo'lishi, sanoatlashtirishning jadallashuvi, bir millatning boshqa bir millat adabiyoti bilan tanishish istagi tarjimaga muhtojlikni keltirib chiqardi. Ammo, tillarda shunday til birliklari va kombinatsiyalar borki, ular tarjima jarayonini murakkab hodisaga aylantiradi. Bular aynan madaniyatga oid so'zlar, tabu, sleng, idiomalardir. Shu sababli ham ushbu muammo tarjimashunoslikning kundalik masalasiga aylangan va uning munosib yechimi tarjimashunoslik nazarasi, amaliyoti, tarjima tarixi, buguni va kelajagi, tanqidiy tarjimashunoslikning rivojlanishiga qo'yilgan fundamental qadam bo'lar edi. Deyarli barcha tarjimashunoslar tarjima jarayonini manba hisoblangan til(L1)dagi tekstni ko'zlangan til(L2)dagi ayni variantiga o'girish ekanligini tog'ri deb hisoblashadi (Larson 1984). Ammo Miremadi (2003)ning fikrlariga e'tibor beradigan bo'lsak, u tarjima qilingan tekst o'quvchining tushunchalariga ham muvofiq bo'lishi kerak deb hisoblaydi.

Nemis tarjima nazariyotchisi Schleiermacher (1997) tarjimon uchun ikki yo'l mavjud ekanligini aytib o'tgan edi. Birinchisi, tarjimon yozuvchini kamroq "bezovta qiladi" va o'quvchiga ko'proq yon bosadi; ikkinchisi bo'lsa, o'quvchiga kamroq nazar soladi va yozuvchini yo'nalishida qoladi. Ushbu ikki yo'nalish bir-biridan juda farqli. Shu sababli ham, ikkisining nomutanosib qorishmasi ma'noning yo'qotilishiga olib kelishi mumkin.

Huddi shu ikki yo'nalish madaniyatga aloqador so'zlarni tarjimasida qo'llanilib kelinmoqda.

1) **Ekzotikatsiya (foreignization)** - bu yo'nalish tarjima qilinayotgan tilda so'zlashuvchilarning madaniyat rang-barangligi va atmosferasini saqlab qolishni anglatadi. Bundan tashqari, tarjima qilinayotgan konsept manba tilda mavjud bo'lmagan sharoitida va tarjima imkonsiz bo'lganida ham shu yo'nalishdan foydalaniladi. Aniqlashtirish uchun, Jorj Oruellning "1984" asariga murojaat qilsak (tarjimon: Karim Bahriyev):

*"If there is hope, wrote Winston, it lies in the **proles.**"*

Tarjima: *"Agar umid bo'lsa,- deb yozadi Uinston, - umid **prollarda** bo'ladi."*

"Prole" – ishchi sinfga mansub bo'lganlarni anglatadigan, biroz negativ ma'noga ega bo'lgan so'z.

Boshqa tarafdan olib qaraganda, ushbu yo'nalish oson bo'lishiga qaramasdan, asarni anglanish darajasini tushirib yuborishi mumkin.

2) **Domestikatsiya (familiarization)-** bu yo'nalish esa eng aniq tarjima jarayoni hisoblanib, madaniyat aspektlariga emas ma'noga e'tiborini qaratadi.

Yana Oruellga qaytamiz:

*"…and given posts which were in fact **sinecures** but…"*

Tarjima: *"..va **nomi juda ulug'- suprasi quruq** lavozimlarga tayinlandilar."*

"sinecure"- ko'p ishlash talab qilinmaydigan ammo pul to'lanadigan kasblarga nisbatan ishlatildigan so'z.

Bu tarjima turi tarjimondan ko'proq so'zni ishlatishni talab qilsada, o'quvchilarga asarni maksimal darajada tushunish imkonini beradi.

Tabu so'zlar ham madaniyatga oid so'zlar hisoblanadi. Tabu so'zlar- urf-odatlar yoki diniy aqidalarga amal qilgan holda ma'lum so'zlarni ishlatmaslik (Oksford lug'ati, 2000). Deyarli har bir tilda bunday so'zlarni uchratishimiz mumkin, lekin bir millatga tabu hisoblangan so'z boshqa tillarda oddiy hol hisoblanishi mumkin. Ularni tarjimasiga kelganda, tarjimon ham L1 ham L2 ning madaniyatidan habardor bo'lishi lozim. Quyida tabu so'zlarni tarjimasiga oid bir nechta metodlar berilgan:

1. **Senzura** (olib tashlash)- tabuni tarjima qilishning birinchi va eng oson yo'li uni tashlab ketish.

Masalan: "*…she felt in the pocket of her **overalls** and produced a small slab of chocolate"* (Ourell)

Tarjima: *"...nimadir esiga tushgandek cho'ntagini kovlab, kichkina shokolad chiqardi."* (overalls- ich kiyim. Tarjima jarayonida olib tashlangan.)

Lekin bu yo'l doim ham ma'qullanavermaydi. Chunki, ba'zi hollarda aynan tabu so'z asarning ma'nosiga ta'siri kuchli so'z bo'lishi mumkin va uning olib tashlanishi asar ma'nosiga putur yetkazishi mumkin.

2. **Tabuni tabu bilan ifodalash.** Agar tarjimon yozuvchi xohlagan emotsiyalarni o'quvchiga yetkazmoqchi bo'lsa bu yo'ldan foydalanishi mumkin.

*"...there came forth a smell of **urine,** sawdust and sour beer."* (Oruell)

*"...ko'chaga **siydik,** qirindi, va achimsiq pivoning hidi anqirdi."*

Garchi bu yo'l ham oson tuyulsada, ba'zida o'quvchiga uyatli tuyulishi mumkin.

3. **Efimizmdan foydalanish**. Grek tilidan olingan bu so'zning ma'nosi "yaxshi, to'g'ri gapirish" (eu- yaxshi, to'g'ri; phem-gapirmoq) degan ma'noni anglatadi.

Boshqacha qilib aytganda, yoqimsiz yoki, qo'pol so'zlarni boshqa qo'pol bo'lmagan so'zlarga almashtirish jarayoniga efimizm deyiladi. Efimizm sodir bo'lishi mumkin bo'lgan dilxiralikdan o'quvchilarni himoya qilish (Linfoot-ham 2005).

*"**Promiscuity** went unpunished, divorce was permitted."* (Oruell)

*"Ular **zino** uchun jazolanmaydi, oilaviy ajralishlarga ruxsat berilgan."*

Promiscuity- ko'pchilik bilan jinsiy aloqada bo'lish va bundan hazar qilmaslik.

Hulosa

Madaniyat tarjimaning ajralmas qismi sifatida qaralishi kerak. Tarjimonning madaniyatlar borasidagi bilimlarining yetishmasligi u tarjima qilgan asarning o'quvchilar tarafidan tushunilish darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, tarjimaning asosiy maqsadi L2ni rivojlantirish ham lingvistik tarafdan ham madaniyat borasida. Har bir til o'z madaniyatini aks ettirishini hisobga olsak, tarjima jarayonida albatta madaniyatlar to'qnashuvi yuz beradi. Bunga qaramay, tarjimon ikki til orasida balans hosil qiluvchi vositachi bo'lishi maqsadga muvofiq. U bu vazifani muallifni o'quvchi yoniga "olib kelish" orqali (familiarization) yoki o'quvchini muallif yoniga "olib borish" (foreignization) bilan uddasidan chiqadi.

Yuqorida aytilganidek, tarjimon madaniyatga oid so'zlarni, agar tarjimon ularni o'quvchi uchun tushunarsiz ekanligini bilsa, almashtirishi yoki yuqoridagi usullardan foydalanishi mumkin. Biroq, bu tavakkalchilik va tarjimada o'tib bo'lmaydigan chegarallar bor. Ushbu chegaralar ayniqsa, asar mazmunini belgilab beruvchi madaniyatga oid so'zlarga duch kelganimizda yaqqol ko'rinadi. Tarjimonning vazifasi ikki til o'rtasidagi vositachilik ekan, u yuqoridagi usullar orasidagi garmoniyani topa olishi kerak. Bunga erishganida esa, u mas'uliyatini muvaffaqiyat bilan bajargan bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. James K: "Cultural implications for translation" 2005
2. J.C.Catford: "A linguistic theory of translation" 1965
3. Jorj Oruell: "1984" 2010
4. Larson M: "Meaning- based translation: a guide to Cross-language equivalence"
5. Oksford dictionary: 2000
6. Peter Newmark: "A textbook of translation" 1988
7. Roger T. Bell: "Translation and translating: Theory and practice"

«ЖӘҲАНША» ДӘСТАНЫНЫҢ ТИЛ ӨЗГЕШЕЛИГИН ҮЙРЕНИЎ ЗӘРҮРЛИГИ

Узақбергенов Саламат Парахатович
Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университети
Лингвистика қорақалпоқ тили мутахассислиги
2-босқич магистранти
Телефон:+998(97) 500 44 07
salamatuzaqbergenov028@gmail.com

Аннотация: Бул тезисте «Жәҳанша» дәстанының қарақалпақ дәстанлары арасында жанрлық, идея-тематикалық, көркемлик өзгешелиги, баянлаў стили, тили бойынша айрықшалыққа ийе екенлиги ҳәм “Жәҳанша” дәстанының тиллик өзгешелиги ҳаққында жазылған.

Калит сўзлар: Сөзлик фонды, миллеттиң материаллық ҳәм руўхый мәденияты, лексикология

М.Сейтниязов тәрепинен 1956-жылы Қурбанбай жыраў Тәжибаевтан жазып алынған «Жәҳанша» дәстаны қарақалпақ дәстанлары арасында жанрлық, идея-тематикалық, көркемлик өзгешелиги, баянлаў стили, тили бойынша айрықшалыққа ийе дәстан болып есапланады. Бүгинги күнде дәстанның қолжазбасы ӨзР ИА Қарақалпақстан бөлиминиң Фундаменталь китапханасының Қолжазбалар бөлиминде сақланып келмекте [2]. Қолжазба кирилл графикасында жазып алынған болып, улыўма көлеми 8000 аслам қосық қатарынан ибарат.

«Жаҳанша» дәстаны ең дәслеп 1990-жылы ӨзССР ИА ҚҚФ Н.Дәўқараев атындағы Тарийх, тил ҳәм әдебият институтының Қарақалпақ фольклоры секторы алымлары А.Каримов, К.Мамбетназаров, Т.Нийетуллаев ҳәм К.Ерназаровлар тәрепинен баспаға таярланып, XX томлық «Қарақалпақ фольклоры» жыйнағының XX томында жарық көрген болса, сонынан 2012-жылы 100 томнан ибарат «Қарақалпақ фольклоры» сериясының 43-томында екинши рет қайта жәрияланды. Дәстанның алдынғы баспасында сол дәўирдеги үстем идеологияның тәсиринде баспаға таярлаўшылар тәрепинен дәстандағы қаҳарманлардың көплеген монолог ҳәм диалоглар текстинен ибарат қосық қатарлары қысқартылғаны, жазба әдебият нормаларына салып қайта исленгени себепли, түп нусқадағы оргиналлық өзгериске ушырап, дәстандағы Қурбанбай жыраўдың атқарыўшылық өнерине тән болған поэтикалық стиль де онша сезилмей қалған. Ал, 2012-жылғы баспасында дәстан қолжазба менен сәйкеслендирилген. Сонлықтан, “Жәҳанша” дәстанының илимий изертлеўге тартқанда, асиресе, оның тиллик өзгешелигин үйренгенде 2012-жылғы баспасы тийкарында изертлеў жүргизиў мақсетке муўапық болады.

“Жәҳанша” дәстанының тиллик өзгешелигин үйрениўдиң зәрүрлиги, өзгешелиги неде? – деген сораў туўылары сөзсиз. Соңғы дәўирде қарақалпақ лексикологиясында халық аўызеки дөретпелериниң тиллик өзгешелигин изертлеў тенденциясы жүзеге келди. Бул тенденция қарақалпақ лексикологиясында усы тараў менен шуғылланыўшы жергиликли кадрлардың жетилисиўи менен тиккелей байланыслы. Ш.Әбдиназимов “Қырқ қыз” дәстанының, А.Абдиев “Алпамыс” дәстанының тили бойынша, О.Бекбаўлов “Қаҳарманлық эпостың араб-парсы лексикасы ҳәм оның тарийхый-лингвистикалық характеристикасы” бойынша арнаўлы көлемли изертлеў жумысларын алып барған бюолса, О.Бекбаўлов Қ.Мамбетназаров пенен биргеликте “Қаҳарманлық дәстанлардағы өзлестирме сөзлердиң түсиниги”н . ислеп шықты.

Қарақалпақ халқының сөз өнерин миллий өзгешелик белгиси сыпатында танылған. Сонлықтан, әўладтан әўладқа тил арқалы жетип киятырған халық дөретиўшилиги, әсиресе, халық поэзиясы бүгинги күнде жасларды тәрбиялаўда, тил мәдениятын раўажландырыўда, тил менен әдебият туўындыларын изертлеўдеги илимниң ҳақыйқый дерегине айланбақта. Аўызеки әдебияттың халық пенен бирге жасап киятырған салт-дәстүри, үрп-әдети, исеними, ҳәр түрли көркем өнери тиллик көзқарастан ҳәр тәреплеме бай материалға ийелиги ҳәм оның халықтың тили менен биргеликте раўажланатуғынлығы ҳаққындағы концепцияны қаҳарманлық дәстанлардағы тиллик өзгешеликлер ҳаққындағы илимий изертлеўлердиң пайда болып атырғанлығында көриўимизге болады. Усы көзқарастан «Жәҳанша» дәстаны

тили де экспрессивлик стилистика, шекленген функциональллық лексика, көркемлеў қураллары, омоним, антоним, синоним, топоним, этноним, гидроним, антропонимлерге оғада бай болып, дәстан тилин үйрениў – қарқалпақ тилиниң сөзлик байлығын анықлаўда үлкен әҳмийетке ийе.

Екиншиден, дәстанның дөрелиў дәўири, бизге шекем жетип келемен дегенше басып өткен тарийхый жолында қарақалпақ халкының тилиниң тарийхый раўажланыў дәўириндеги өзгешеликлер из қалдырған. Атап айтқанда, алым Н.Жапақов дәстанның генезиси бойынша төмендегидей пикирлерди ортаға таслайды: «Дәстан алдына еки мақсетти қояды. Бир жағынан адамды, жасларды билим алыўға өнерли болыўға шақырса, екинши жағынан татар (ноғайлылар) аўқамын беккемлеп, оның халқының абат болыўын, биргеликли ел болыўын әрман етеди. Усыған қарағанда, дәстанның дәслепки дөреў дәўири XV әсир болыўы итимал. Өйткени XV әсирдиң екинши ярымынан баслап, ноғайлылар аўқамының ыдырай баслағанын, соны қайта тиклеў ушын усы аўқамның басшыларының ҳәр қыйлы жоллар менен күш салғанын тарийхый дәреклер көрсетеди. Дәстанда «Ура төбедеги» Жәҳәншаның ели менен ноғай елиниң бурында бир ел, бир мәкан екени айтылады. Ал, дәстандағы «Қарақалпақ қайшылы урыўы» ҳәм «татар» деген атамалар соң қосылған болыўы керек. Себеби сол дәўирде ҳәзирги қарақалпақ халқы ноғайлылар аўқамында жасаған халықлардың бири екенлиги мәлим» [1; 109-112]. Н.Жапақов бул пикирлерин дәстанның көркем әдебий тили менен дәлиллеўге ҳәрекет етеди. Сонлықтан, «Жәҳанша» дәстаны тилиндеги лексикалық, фонетикалық ҳәм грамматикалық өзгешеликлер қарақалпақ тилиниң тарийхый тил қатламын анықлаўға хызмет етеди, – деген жуўмақ бул дәстанның тиллик өзгешеликлерин үйрениў зәрүрлигин тастыйықлайды.

Үшиншиден, халықтың, миллеттиң материаллық ҳәм руўҳый мәденияты, тарийхын тил арқалы танып билиў зәрүрлиги лингвостилистикалық тараўдың негизги мақсети болып табылады. «Жәҳанша» дәстанында экспрессив тәсир етиўдиң ең тийимли қуралы болған нақыл-мақаллар, алғыс ҳәм ғарғысларды, пәтия-тилеклерди, салт-дәстүр жырларының түрлери, шешенлик сөзлери үлгилери оғада көп. Бул өз гезегинде дәстан тилин лингвостилистикалық аспекттен изертлеўдиң де зәрүрлигин жүзеге келтиреди.

Әдебиятлар:

1. Жапақов. Н. Жәрияланбаған дәстанлар. // “Әмиўдәрья”. 1974. –№8. –Б. 109-112.
2. Өз ИА Қарақалпақстан бөлиминиң Фундаменталь китапханасы Қолжазбалар фонды. Р-234. №88206

ОБУЧЕНИЕ В СОТРУДНИЧЕСТВЕ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Кадирова Адиба Рахмановна
Учительница русского языка и литературы
специализированной государственной
общеобразовательной школы № 1
города Шахрисабза Кашкадарьинской области

Аннотация: В данной статье происходит размышление о ведении учебного процесса на уроках русского языка во взаимном сотрудничестве, организации занятий на основе новых педагогических технологий.

Ключевые слова: образование, сотрудничество, русский язык, методика обучения, образовательная технология, педагогика, урок, группа, деятельность, мнение.

Одна из серьезнейших проблем сегодняшней школы - резкое падение интереса учащихся к русскому языку и, как следствие, снижение грамотности, косноязычие, неумение правильно, логично выразить свою мысль. Русский язык считается одним из трудных школьных предметов. Поэтому обучению русскому языку в школе уделяется большое внимание. От того, как ученики овладеют навыками грамотного письма, во многом зависит не только успешность овладения всем курсом русского языка, но и обеспечение социальной адаптации выпускника.

Роль и место методов сотрудничества на уроках русского языка в процессе обучения можно рассматривать в различных аспектах:

✓ групповая работа как одна из форм эффективного усвоения знаний;

✓групповая работа как средство улучшения межличностных отношений;

✓групповая работа как один из способов активизации процесса обучения.

Разумеется, поиск наиболее совершенных методов усвоения знаний всегда был в центре внимания педагогов, но если методы обучения способны параллельно решать проблемы школьников межличностного характера, помогают им раскрываться во всей своей индивидуальности, вовлекают учащихся в активный познавательный процесс, то считаю целесообразным применять и совершенствовать эти методы в обучении.

Передовые изменения в структуре и содержании образования, поставили перед каждым педагогом объективную задачу активного освоения и внедрения новых образовательных технологий, так как традиционные методы оказались не способны удовлетворить растущие потребности современного общества.

Кроме того, технологии личностной ориентации пытаются найти методы и средства обучения и воспитания, соответствующие индивидуальным особенностям каждого ребенка: берут на вооружение методы психодиагностики, изменяют отношения и организацию деятельности детей, применяют разнообразные и мощные средства обучения, перестраивают содержание образования.

Таким образом, личностно-ориентированная направленность противопоставляет авторитарному, обезличенному и обездушенному подходу к ребенку традиционной технологии - атмосферу любви, заботы, сотрудничества, создает условия для творчества и самоактуализации личности.

В педагогике сотрудничества выделяют несколько направлений. Мне ближе всего идеи гуманно-личностного подхода:

✓новый взгляд на личность как цель воспитания, личностную направленность учебно-воспитательно;

✓гуманизация педагогических отношений;

✓демократизация педагогических отношений;

✓отказ от прямого принуждения;

✓новую трактовку индивидуального подхода;

✓формирование положительной Я-концепции.

Итак, считаю, что только при таком подходе к образовательному процессу можно решить насущные проблемы современной школы: осуществить переход к всеобщему полному образованию, а главное – воспитать гармоничную, целостную, независимую и свободную,

высоконравственную личность.

Методы обучения в сотрудничестве, применяемые на уроках русского языка.

Командно-игровая деятельность. Она отличается от вышеописанного метода лишь тем, что здесь вместо индивидуального тестирования в качестве проверки усвоения материала предлагаются соревновательные турниры между командами. В остальном работа строится аналогично.

«Учимся вместе». Этот метод отличается от предыдущего лишь тем, что здесь каждая группа получает одно задание, являющееся подзаданием какой-либо большой темы, над которой работает весь класс. В результате совместной работы отдельных групп и всех групп в целом достигается усвоение всего материала. Основные принципы – награды всей команде, индивидуальный подход, равные возможно- сти – работают и здесь. Чаще всего этот метод я использую на этапе обобщения и систематизацииизученного.

Например, после изучения темы «Правописание не с наречиями» предлагается группам следующее:

1. Составить схемы таблицы по темам: «Правописание не с существительными», «Правописание не с прилагательными», «Правописание не с наречиями», «Правописание не с причастиями», «Правописание не деепричастиями и глаголами».
2. Представить по очереди свои таблицы.
3. Выявить общие закономерности написания и на их основании составить (коллективно) таблицу «Правописание не с различными частями речи».

Об эффективности применения рассмотренных здесь методов, прежде всего, свидетельствует рост качества знаний по предмету, формирование положительной Я-концепции учащихся, положительная динамика роста отношения к окружающим и процессу обучения. Но кроме этого, хочется выделить следующие моменты работы в сотрудничестве:

✓становление активной позиции в учебной деятельности, т. е. сама организация урока способствует включенности всех без исключения учеников в работу, не дает возможности «отсидеться»;

✓освоение учебного материала каждым учеником (групповая работа дает возможность каждому не только проговаривать изучаемый материал, задавать вопросы, но и подвергает пооперационному контролю со стороны товарищей);

✓возникновение устойчивого интереса к процессу обучения (удовлетворенность результатом деятельности порождает удовлетворенность самим процессом);

✓формирование собственного мнения, которое они учатся аргументировать;

✓развитие коммуникативных умений в процессе общения, чувства товарищества, личностной рефлексии.

Использованная литература

1. Щукина, Г. И. Активизация познавательной деятельности в учебном процессе - М.: Просвещение, 1979.
2. Худойкулов Х.Д. Педагогические мастерство. –Т.:, Навруз. 2010 г.
3. Радугина А.Р.«Педагогика и психология». Учебник.-М.: Прогресс» 2009.
4. М.Рахмонова. UzACADEMIA. 2020

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО –КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Раззакова Гулчехра Рустамовна
Старший преподователь
Ташкентского университета
информационных технологий
имени Мухаммада аль Харезми
Телефон:+998(97) 007 3452
Email: Gulyarazzakova@mail.ru

Анотация В статье рассматривается сущность информационных и коммуникационных технологий, их роль в обучении иностранному языку в условиях модернизации образования, классификация использования информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в обучении иностранному языку. Делается вывод о целесообразности использования ИКТ для повышения качества знаний учащихся, повышения интереса к урокам.

Ключевые слова: образовательные стандарты, информационно-коммуникационные технологии, урок английского языка, иностранный язык, модернизация, образование, средства ИКТ.

В современном мире образование играет важную роль в жизни общества. Более того, изменились требования к системе образования и к знаниям студента. Исходя из реалий жизни, выявляются умения студента 21 века: высокий профессионализм в определенной области, умение представить и подать себя, знание психологии, умение применять знания в условиях реальной жизни. Такие компетенции в системе образования формируются за счет использования инновационных педагогических технологий. Среди всех образовательных технологий можно выделить информационно-коммуникационные технологии (ИКТ).

Использование мультимедиа на уроках английского языка помогает реализовать личностно-ориентированный подход к обучению, обеспечивает индивидуализацию и дифференциацию с учетом особенностей у молодёжи, их интересов и склонностей. Однако перспективы использования «информационно-коммуникационных технологий в образовательной деятельности университета» зависят от педагогических факторов, а именно от уровня ИКТ-компетентности учителя, его общей эрудиции, его готовности и способностей интегрировать ИКТ в образовательную деятельность». Поэтому современному педагогу необходимо постоянно повышать уровень профессиональной квалификации, следить за всеми новшествами в сфере образования, посещать семинары, конференции, мастер-классы и круглые столы. Одной из форм повышения ИКТ-компетентности педогога может стать участие в творческой лаборатории. Использование ИКТ в изучении иностранных языков способствует:

- развитию творческих возможностей и способностей учащихся;
- создание условий для самообразования студентов по интересующим их направлениям;
- повышение уровня использования наглядности на уроке;
- повышение продуктивности урока;
- установление междисциплинарных связей;
- приобретение реального опыта межкультурного образования;
- обогащение знаний учащихся об истории и культуре других стран изучаемого языка;
- развитие умения ориентироваться в современной иноязычной среде.

В современной системной образовании сложилась ситуация, когда устоявшиеся методы, приемы и формы обучения требуют осмысления, коррекции и новых педагогических решений. В первую очередь это связано с широким внедрением и широким использованием информационных и коммуникационных технологий. Подобные технологии активно используются для передачи информации и обеспечения взаимодействия между преподователем и студентом в современных системах открытого и дистанционного образования. Современный педагог должен обладать не только знаниями ИКТ, но и быть специалистом по их применению в профессиональной деятельности.

Использование новых информационных технологий в обучении является одним из

важнейших аспектов совершенствования и оптимизации учебного процесса, обогащения арсенала методических средств и приемов, позволяющих разнообразить формы работы и сделать процесс обучения иностранному языку язык интересный и запоминающийся для учащихся. В современной науке существует множество различных подходов к определению термина «информационно-коммуникационные технологии». Согласно словарю педагогического употребления (под ред. Л.М. Лузиной), информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) - это совокупность средств и методов преобразования информационных данных для получения информации нового качества (информационного продукта).

В современных источниках информационно-коммуникационные технологии представляют собой широкий спектр цифровых технологий, используемых для создания, передачи и распространения информации и оказания услуг (компьютерная техника, программное обеспечение, сотовые, электронная почта, сотовые и спутниковые технологии, беспроводные и кабельные сети , мультимедиа и Интернет). По мнению Г.К. Селевко, «педагогическая (образовательная) технология представляет собой функциональную систему всех компонентов педагогического процесса, построена на научной основе, запрограммирована во времени и пространстве, ориентирована на результат». По методам и способам обучения и воспитания он различает следующие педагогические технологии: догматическую, репродуктивную, объяснительно-иллюстративную, принуждение, свободный выбор, программированное обучение, проблемную, поисковую, исследовательскую, развивающую, саморазвивающую, групповую, коллективную, информационную, диалогические, коммуникативные, интерактивные, игровые, трудовые, творческие, художественные технологии и др. В работе Полушкиной Г.Ф. «Оценка метапредметных результатов обучения иностранному языку в основной школе» отмечается, что результаты метапредмета «освоение основной образовательной программы основного общего образования по иностранному языку проявляет: умение самостоятельно определять цели обучения, деятельности, умение обобщать, устанавливать аналогии, классифицировать, устанавливать причинно-следственные связи, строить логические рассуждения, делать выводы».

Обучение иностранному языку с использованием ИКТ является эффективным педагогическим средством изучения иностранного языка, культуры зарубежья и развития коммуникативных навыков. Следует отметить, что использование ИКТ способствует ускорению процесса обучения, росту интереса учащихся к предмету, повышает качество усвоения материала, позволяет индивидуализировать процесс обучения и сделать возможным чтобы не было субъективизма в оценке. Уроки иностранного языка с использованием ИКТ отличаются разнообразием, повышенным интересом и работоспособностью учащихся в иностранном языке. Современная образовательная парадигма, основанная на компьютерных средствах обучения, основана не только на передаче готовых знаний, навыков и умений, но и на привитии студенту навыков самообразования. При этом работа учащихся на уроке носит характер общения с учителем, опосредованного с помощью интерактивных компьютерных программ и аудиовизуальных средств.

Как было сказано выше, информационно-коммуникационные технологии приобретают большое значение: они развивают мотивацию на уроках английского языка, обеспечивают гибкость в управлении учебной деятельностью, помогают в выборе оптимального варианта обучения, участвуют в контроле за деятельностью учащихся.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ :

1. Еремина Т.Ю. Роль образовательных технологий в достижении метапредметных результатов образования // Инновационные образовательные технологии как ресурс метапредметных результатов: ООО «Типография», 2016.- С.4-12

2. Фарходов А.Г. Сегодня ИКТ играют существенную роль. Ташкент, 2018, 28с.

3. Горнакова Н.В. Игровые технологии как способ компетентностного подхода. - URL: http://festival.1september.ru/articles/596556/

4. Коптюг Н. М. Интернет-уроки как вспомогательный материал для учителя английского языка // Иностранные языки в школе. - 2000. - № 4.

5. Левицкая А.Ф., Федоров А.В. Роль и значение веб-квестов в современном образовании // Школьные технологии. - 2010. № 4

ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИНИ ЎҚИТИШГА МЎЛЖАЛЛАНГАН ИККИ ТИЛЛИ ЎҚУВ ЛУҒАТЛАР

Нашировa Шахноза Буриевна,
Қарши давлат университети катта ўқитувчиси

Аннотация: Мазкур мақолада инглиз ва ўзбек тилларини ўқитишга мўлжалланган икки тилли ўқув луғатлар ҳақида сўз юритилади.

Калит сўзлар: луғат, икки тилли луғат, ўқув луғати, луғат таркиби

Ўқув луғатлари бугунги кунда лексикографиянинг энг тез тараққий этиб бораётган жанри ҳисобланади. Айни пайтда инглиз ва ўзбек тилларини ўқитишга мўлжалланган икки тилли ўқув луғатларнинг нафақат мактабгача ёшдаги болалар ва мактаб ўқувчилари, балки олий ўқув юрти талабалари, профессионал фойдаланувчилар учун ҳам тузилган мукаммал кўринишларини учратиш мумкин. Хусусан, Ш.Бўтаевнинг 2013 йилда “Ўқитувчи” нашриётида АҚШнинг Ўзбекистондаги элчихонаси билан ҳамкорликда чоп этилган 80 000 сўзликка эга “Инглизча-ўзбекча, ўзбекча-инглизча луғат”и (ИЎЎИЛ) ҳамда “Баёз” нашриётида чоп этилган 50 000 сўзликка эга “Инглизча-ўзбекча луғат”лари (ИЎЛ) сўзлик миқдори, деярли барча туркумларга оид сўзларни қамраб олгани, сўзнинг транскрипцияси ва туркумига оид грамматик, келиб чиқишига доир этимологик, қўлланиш соҳасига оид услубий пометаларнинг берилгани, изоҳларнинг қисқа ва аниқлиги билан характерланади: **blitz** [blıts] **1.** n nem. 1) kutilmagan, nogahon (*hujum*); **2.** v bombardimon qilmoq. (ИЎЎИЛ, 93-б.)

Хусусан, “Инглизча-ўзбекча, ўзбекча-инглизча луғат”нинг эътибор қаратиш лозим бўлган муҳим жиҳати – ҳам инглиз, ҳам ўзбек тилини ўрганиш учун мўлжаллангани, аниқроғи, инглизча-ўзбекча ва ўзбекча-инглизча икки тилли луғат экани. АҚШнинг Ўзбекистондаги собиқ элчиси Жорж А.Крол ушбу луғатга таъриф берар экан, унинг нафақат инглиз тилининг жаҳон бўйлаб кенг тарқалиши, балки ўзбек тилининг қўлланиш доирасини кенгайтириш, Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятида тутган ўрнини мустаҳкамлаш учун ҳам хизмат қилишига алоҳида урғу беради: “Бизга маълумки, инглиз тили „американча“ тил эмас. Йиллар давомида, таъбир жоиз бўлса, у универсал бир тилга айланди. Бутун дунёда тижорат, дипломатия, технология, транспорт, фан соҳаларида асосий мулоқот воситаси сифатида ундан кенг фойдаланиб келмоқда. Шу маънода, инглиз тилидан хабардорлик ва ушбу луғат Ўзбекистонга жаҳон ҳамжамиятида тутган ўрнини мустаҳкамлашда ёрдам бера олади. Луғатнинг иккинчи – ўзбекча-инглизча луғат қисми ундан ўзбек тили бўйича ҳам керакли сўзни қидириш имконини беради: **avvalgi** a previous, former; primary; **urushdan** ~ pre-war; ~ **kun** the day before (yesterday). (ИЎЎИЛ, 624-б.)

Луғат микроқурилишидан сўзнинг шунчаки ўзбек ёки инглиз тилидаги таржимаси эмас, қисқача лексикографик талқини (изоҳи, семантизацияси), маънодошлари ҳам жой олади: **nihilist** [΄naıəlıst] n nigilizm tarafdori, nigilist (har qanday norma, prinsip va qonunlarni inkor etuvchi). (ИЎЎИЛ, 437-б.)

Ҳар икки луғатда ҳам инглизча сўзларнинг ҳозирги инглиз адабий тилида кенг қўлланадиган маънолари атрофлича изоҳланиб, уларнинг нутқий воқеланиши, контекстда қўлланиш ўринларини кўрсатиш учун синтактик валентлиги – бирикувчилари ҳақида ҳам маълумот берилади:

nervous [΄nə:vəs] a 1) achchigʻi kelgan, asabiylashgan, asabiy; **to be ~ about** ...dan asabi buzilmoq (asabiylashmoq); 2) asabga oid; 3) hayajonlangan, toʻlqinlangan, iztirobli. (ИЎЎИЛ, 434-б.)

Луғатнинг шу турдаги бошқа луғатлардан муҳим фарқли жиҳати унда кўп маъноли сўзларнинг кўчма маъноларининг ҳам изоҳланганидир. Масалан:

electorate [ı΄lekt(ə)rıt] n 1) saylovchilar tarkibi, saylovchilar; 2) saylov okrugi. (ИЎЎИЛ, 287-б.)

Мазкур луғатлар гарчи мутахассислар томонидан “шу кунга қадар тузилган инглизча-ўзбекча, ўзбекча-инглизча луғатларнинг энг йириги”, “Америка Қўшма Штатлари ва Ўзбекистон ўртасидаги муносабатларни мустаҳкамлашда ниҳоятда катта аҳамиятга эга”, деб эътироф этилаётган бўлса-да, айрим камчиликлардан ҳоли эмас. Хусусан, “Инглизча-

ўзбекча, ўзбекча-инглизча луғат”ни ўқув луғатчилиги нуқтаи назаридан таҳлил қилган Б.Баҳриддинова ҳам уни “инглизча-ўзбекча луғатчилик амалиётида мукаммал нашр” деб таърифлайди, аммо истиқлол йилларида ўзбек тилида яратилган икки ёки кўп тилли ўқув луғатлар ҳақидаги фикрларини хулосалар экан, уларнинг ўқув луғатчилигининг инновацион лексикографик талабларига тўла жавоб бермаслиги, аксарияти компилятив характерга эгалиги (шу тоифадаги бошқа тилда тузилган луғатлардан нусха олиш йўли билан яратилгани), талқинларда миллий руҳ сезилмаслиги, луғат микроструктураси – луғат мақолани шакллантиришда қатъий принципларга амал қилинмаган деган тўхтамга келади [1]. Ҳақиқатан ҳам Ш.Бўтаевнинг ҳар икки луғати шу тоифадаги луғатлардан анча афзалликлари билан ажралиб турса-да, лексикографик семантизация, хусусан, кўп маъноли сўзлар талқинида замонавий ўқув лексикографиясининг инновацион концепцияларига мос келмайдиган айрим камчиликлардан ҳоли эмас. Маълумки, лексикография амалиётида, хоҳ таржима луғати бўлсин, хоҳ изоҳ типидаги луғатлар, бош сўз агар полисемантик характерга эга бўлса, дастлаб унинг бош маъноси – аташ семаси изоҳланиб, кейин араб рақамлари билан муайян изчилликка асосланган кетма-кетликда кўчма маъноси – ифода семалари изоҳланади ва уларга иллюстратив ҳаволалар келтирилади. Таҳлил қилинаётган мазкур луғатда сўзнинг ўз ва кўчма маънолари – луғавий маъно ва контекстуал маънолар фарқланмайди. Улар бирин-кетин изоҳланади. (Бу ҳақида кейинги бобларда батафсил тўхталинади).

Адабиётлар:

1. Bo‘tayev Sh. Inglizcha-o‘zbekcha, o‘zbekcha-inglizcha lug‘at (80000 so‘z). –Toshkent: “O‘qituvchi” nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013. – 880 b. –Б.3

2. Баҳриддинова Б.М. Ўзбекистонда ўқув луғатчилиги: лингвистик асослари, тарихи ва истиқболлари: Филол.фан... доктори (DSc) дисс. − Самарқанд. 2020., −252 б.; – Б.12

ЗАМОНАВИЙ ТИЛШУНОСЛИКДА АНТРОПЕЦЕНТРИК ЁНДОШУВ

Тўраева Дилбар Мейлиевна,
Қарши давлат университети катта ўқитувчиси
dilbarturayeva270@gmail.com

Аннотация: Мазкур мақолада бугунги кунда илмий тадқиқотларнинг устувор тамойилларидан бири бўлган антропоцентризм, антропецентрик ёндошув ҳақида сўз юритилади.

Калит сўзлар: пунктуация, тиниш белгилари, пунктуацион меъёрлар.

Тилнинг моҳияти ва жамиятдаги вазифасини ўрганиш ҳар қандай халқнинг маънавий меросини, бой тарихини, миллий қадриятларини, маданий ва маънавий бойликларини, сиёсий жараённи теран англаш имкониятини яратади. Ё.Р. Одилов таъбири билан айтганда “Тил ва халқ ўзаро жипс боғлиқ тушунчалар сифатида бири иккинчисидан куч олиб яшайди ва ривожланади, шу боис уларнинг такомилида ўзаро таъсир этиш қонунияти фаол амал қилади. Образли айтганда, халқ ўзининг топган-тутганларини тилга, тил ўзида борини халққа илиниб туради. Шу маънода жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маданий ва бошқа соҳаларида юз берган ўзгаришларнинг тилга таъсирини наинки сезмаслик, балки тил ривожини бундай таъсирлашувсиз тасаввур этиш мумкин эмаски, бу тилсиз халқ, халқсиз тил бўлмаслигидек ойдин ҳақиқатнинг исботидир” [1;140].

Тил тадқиқига антропоцентрик ёндашув, тил ва маданият муносабати, миллий менталликни англаш, тил моҳиятини, унинг коммуникатив вазифасини чуқур илмий ўрганиш зарурати туғдиради. Замонавий тилшуносларнинг фикрича, тилшунослик фанида туб ўзгаришлар рўй бермоқда, бу тилни шахсдан мустақил тизим сифатида кўриб чиқишдан “антропологик ҳодиса” [2;136] сифатида тавсифлашга ўтишдан иборат. Зеро, антропоцентрик тамойилининг тилни тадқиқ қилишдаги аҳамияти, ўзбек тилидаги матнларни антропоцентрик парадигма тадқиқ қилиш муаммоларига бағишланган. Замонавий тилшунослик антропоцентризм тамойилига асосланишини яъни, лингвистик ҳодисаларни инсон омилини ҳисобга олган ҳолда ўрганиш: Ю.Д. Апресян, Н.Д. Арутюнова, Ю.Н. Караулова, Г.В. Колшанский, Э.С. Кубрякова, В.А. Маслова, Б.А. Серебренникова, Ю.С. Степанова ва бошқалар ўз ишларида ўз аксини топган. Шуни таъкидлаш жоизки, антропоцентрик ёндошув тил қатламини тадқиқида алоҳида ўрин эгаллайди. Антропоцентризм деганда, биринчи навбатда, инсоннинг позицияси «...коинотнинг, дунёда содир бўлаётган барча ҳодисаларнинг маркази ва олий мақсади» сифатида тушунилади [3;889].

А.Р. Лурия: “Ривожланган тил соҳиби бўлган инсоннинг улкан ютуғи шундаки, унинг наздида дунё худди икки баробарига ортгандек бўлади. Предметларни билдирадиган тил ёрдамида у ўзининг шахсий тажрибасига кирмайдиган ва бевосита қабул қилинмайдиган предметлардан фойдалана олади. Инсон икки томонлама дунёга эга бўладики, бунга ҳам бевосита акс эттирилувчи предметлар дунёси, сўз билан белгиланадиган, ифодаланадиган образлар, объектлар, муносабатлар ва хусусиятлар дунёси ҳам киради... . Сўз бу – воқеъликни акс эттиришнинг алоҳида шаклидир. Инсон бу образларни улар, амалда бор-йўқлигидан қатъи назар, ўз хоҳишига қараб аташи, номлаши, айтиши, демакки, мана шу иккинчи дунёни бошқариши мумкин”, деб таъкидлайди [4;318].

Албатта тилшуносликда тилнинг антропоцентриклиги янги йўналиш эмас, ушбу парадигма янги деб ҳисобланса-да, унинг фанда тарихий чуқур илдизлари бор. Ю.С. Степановнинг 1975 йилда чоп этилган “Методы и принципы современной лингвистики” [5;331] номли монографиясида бу йўналиш таҳлилга тортилган. Унинг фикрига таянадиган бўлсак, «охирги ўн йилликнинг бирорта ҳам йирик тилшуноси тилда антропоцентризм муаммосидан қочмаган». Олимнинг таъкидлашича, тилдаги антропоцентризм «замонавий тилшуносликда (ўз даврида) ҳар хил индивидуал формулаларни топади» ва у она тилида сўзлашувчиларнинг лингвистик онгида акс эттирилган лингвистик ҳодисаларнинг кенг доирасини ўрганиш билан боғлиқ бўлиб чиқади.

В. фон Гумболдт антропологик асосда тил ҳақидаги фанни яратиш ғоясини биринчи бўлиб билдирган олимлардан бири ҳисобланади. В. фон Гумболдт фикрига кўра, «...тилни ўрганиш асосий мақсадни истисно қилмайди, лекин бошқа барча соҳалар билан биргаликда

инсон руҳининг биргаликдаги интилишларининг энг олий ва умумий мақсадига, инсон руҳининг ўзини ва ўзини билиш мақсадига хизмат қилади». В. фон Гумболдт илгари сурган ғоялар А.А.Потебнининг илмий изланишларида ҳам ўз аксини топди. У тилнинг ривожланиши ҳақида фикр юритар экан, Гумболдт каби унинг антропоцентрик табиатини тасдиқлайди: “Аслида, тил фақат жамиятда ривожланади, чунки инсон ҳар доим ўзи тегишли бўлган бутун бирликнинг, яъни унинг қабиласи, халқининг бир қисми бўлгани учунгина эмас, балки одам ўз сўзларини бошқаларга тушунарли бўлганини сезганидан кейингина ўзини англаганлиги учун ҳамдир.

Дарҳақиқат, замонавий антропоцентризм – инсоннинг назарий фикрлаш марказидан жой олган устувор илмий соҳа ҳисобланади. Антропоцентризм, одам ўз онгида атрофдаги воқелик тасвири билан акс эттирилган, индивидуал ва ижтимоий тажрибага эга бўлган, фаол билим субъекти сифатида намоён бўлади. Антропоцентризм инсоннинг борлиқни тилдаги акс эттириши, эмоционал, ақлий, прагматик ва бошқа усулларини ўрганишга қаратилган. Бундан ташқари, халқ тили дунёқараши тизими сифатида миллий тил – бу дунё ва унинг вакиллари ўзларини кўрадиган призмадир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Одилов Ё.Р. Глобаллашув даври публицистикаси тилининг тараққиёти. – Тошкент: Нодирабегим, 2020. – С. 6. 140 б
2. Кубрякова, Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е. С. Кубрякова // Язык и наука конца XX века. – М.: Ин-т языкознания РАН, 1995. -С.136.
3. Философский энциклопедический словарь. –М.: Советская энциклопедия. Гл. редакция: Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов. 1983. – С.25. 889.
4. *Гумбольдт В. Фон*. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984.
5. Степанов Ю.С. Методы и принципы современной лингвистики. – М.: Наука, 1975. – С. 49. 311 б.

ҚУРЪОНИ КАРИМДА كَمْ (ҚАНЧА?) ЛАФЗИНИНГ ҚЎЛЛАНИШИ

Ахроров Ивадулла Зиятович
Ўзбекистон Халқаро Ислом академияси
“Ўзбек тили ва мумтоз шарқ адабиёти”
кафедраси докторанти
(99890+)3271829(+ телеграм)

Анотация: Барча тилларда саноқ сонларни ўзга сўзлар ёрдамида ифодалаш мумкин. Шунингдек, араб тилида ҳам. Араб тили грамматикасининг асоси бўлган Қуръони каримда саноқ сонлар كَمْ(кам) “қанча?” лафзи билан келади. Ушбу лафз сўроқ ва хабар маъноларида келади.

Калит сўзлар: Қуръони карим, мубҳам адад, истифҳомия, хабария, сура, оят, эъроб, тамйиз, фосила.

Араб тилида баъзан саноқ сонлар вазифасини كَمْ (кам) “қанча?” лафзи бажариб келади. Исмни насб қиладиган омиллардан бири كَمْ (кам) лафзи бўлиб, унинг маъноси мубҳам адад (ноаниқ саноқ сон, номаълум муддат) ни ифодалайди. У икки хил бўлади: Истифҳомия (сўроқ учун) ва хабария (кесим вазифасида). Қуръони каримда жами 20 марта كَمْ лафзи оятларда келган бўлса, улардан 4 таси истифҳомия учун, 16 таси хабар вазифасида келган. Иккаласини 5 та ўхшашлик жиҳати бор; 1) иккиси ҳам номаълум саноқ сонни ва мавҳум муддатни билдиради; 2) эъробда мабний (ўзгармас) бўлади; 3) иккисининг ҳам биноси сукун; 4) доимо гап бошида келади, ўртасида келмайди; 5) тамйизга муҳтож бўлади. Энди сўроқ вазифасида келадиган كَمْ билан хабар учун келадиган كَمْ фарқли жиҳатларини алоҳида-алоҳида ўрганиб чиқамиз;

1. Агар كَمْ истифҳомия (сўроқ олмоши) маъносини ўз ичига олган бўлса, ундан кейинги исмни тамйизликка кўра насб қилади.

كَمْ رَجُلًا ضَرَبْتَهُ ؟ Қанча кишини урдинг?

كَمْ كِتَابًا قَرَأْتَ؟ Қанча китоб ўқидинг ?

Ушбу мисолда “кўп китоб ўқиганингни биламан, қанча китоб ўқигансан”-деган маънони билдириб келган. كَمْ истифҳомия (сўроқ) маъносида келганлигининг белгиси, у иштирок этган гапнинг охирида сўроқ белгиси (?) қўйилган бўлади. “Қуръони каримда сўроқ маъносида келган كَمْ 4 ўринда келган; 1) Бақара сураси, 211-оят, 2) Бақара сураси, 259-оят, 3) Каҳф сураси, 19-оят, 4) Мўминун сураси, 112-оят” [4]. Бақара сураси, 259-оятида كَمْ истифҳомия қуйидагича келган;” **قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ”** [1]. “Аллоҳ унга: “Қанча ётдинг?”-деди”. У одам ўзининг қанча ётганини қаердан билсин. Вақтни сезиш тирик, ҳаёт нашидасини суриб турган кишиларга хос хусусият. У бўлса, юз йил ўлиб ётди. Бунинг устига, ҳис-туйғу одамни алдайди ҳам. Шунинг учун: “У:”Бир кун ёки бир куннинг баъзисича ётдим”, -деди”. Ўзининг билганича жавоб берди. Ўзининг юз йил ўлиб ётиб, яна қайта тирилгани унга бир кун ёки бир кундан ҳам озроқ ётгандай бўлиб кўринди” [2]. Демак, ояти каримада كَمْ истифҳомия (сўроқ) маъносида келиб, номаълум муддатни ифода этмоқда. Шунингдек, Мўминун сураси, 112-оятда:

” **قَالَ كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ”** [1].

“Ерда йиллар ҳисоби (билан фикрингиз) бўйича қанча турдингиз?» дей-ди (Аллох)”[3]. Бу оятда ҳам كَمْсўроқни ва мубҳамликни ифода қилиб келган.

2. كَمْ истифҳомия маъносини ўз ичига олмаса хабария бўлади. كَمْхабар маъносида келганда гапнинг охирида ундов белгиси (!) қўйилади. Агар كَمْ билан тамйиз ўртасида фосила (ажратувчи сўз) бўлса, كَمْтамйизини насб қилади;

كَمْ عِنْدِي رَجُلًا! Ҳузуримда қанчадан - қанча киши бор!

Агар иккаласи ўртасида фосила (ажратиб турувчи сўз) бўлмаса, كَمْ нинг тамйизи музоф илайҳликка кўра касралик ўқилади.

كَمْ رَجُلٍ ضَرَبْتُ! Қанчадан - қанча кишини урдим!

كَمْ غِلْمَانٍ اِشْتَرَيْتُ! Қанчадан - қанча болаларни сотиб олдим!

калимаси “кўп” маъносида келган. كَمْ Мазкур мисолларнинг барчасида Хабар учун келган “кам” калимаси Қуръони каримда 16 ўринда зикр қилинган; 1) Бақара сураси, 249-оят, 2) Анъом сураси, 6-оят, 3) Аъроф сураси, 4-оят, 4) Исро сураси, 17-оят, 5) Марям сураси,

74-оят, 6) Марям сураси, 98-оят, 7) Тоҳа сураси, 128-оят, 8) Анбиё сураси, 11-оят, 9) Шуъаро сураси, 7-оят, 10) Қасос сураси, 58-оят, 11) Сажда сураси, 26-оят, 12) Ясин сураси, 31-оят, 13) Сод сураси, 3-оят, 14) Зухруф сураси, 6-оят, 15) Қоф сураси, 36-оят, 16) Нажм сураси, 26-оят. Ояти каримага мурожаат қилсак; “[1]. كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ
وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ”

«Қанчадан-қанча кам сонли гуруҳлар Аллоҳнинг изни билан кўп сонли гуруҳлар устидан ғалаба қозонган. Аллоҳ сабр қилувчилар билан биргадир»[3].

Ушбу ояти каримада “қанчадан-қанча” лафзи “кўпдан-кўп” маъносида бўлиб, бундай воқеа-ҳодисалар кўп учрайди, деган маънода келмоқда. Яна Нажм сураси, 26-оятини мисол қилиб келтирсак;

” وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَاوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَرْضَى” [1].

“Осмонларда қанчадан-қанча фариштлар бўлиб, ўшаларнинг шафоатлари ҳам – Аллоҳ Ўзи хоҳлаган ва рози бўлган кишиларга (шафоатга) изн бермагунича – фойда бермас” [3].

Ушбу ояти каримадаги “қанчадан-қанча” лафзи ҳам “кўпдан-кўп” деган маънода келган.

Қуръони каримда 4 ўринда истефҳом маъносида келган كَمْ (кам) лафзи, барча ўринларда сўроқ ва саволни билдириб келган бўлса, 16 ўринда хабар маъносида ишлатилган كَمْ (кам) лафзи “кўпдан-кўп” маъносида келган. Биз ояти карималардан баъзиларини ҳар иккала маънода келганидан мисоллар келтирдик. Юқорида айтиб ўтилган ояти карималарнинг барчасида сўроқ ёки хабар маъноларида келган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Қуръони карим.
2. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф.Тафсири Ҳилол. –Т.:“ШАРҚ” НМАК, 2008. – 269-б.
3. Шайх Абдулазиз Мансур. Қуръони карим маънолар таржима ва тафсири. – Т.: Тошкент ислом университети, 2016.. – Б. 349.
4. https://www.islamweb.net/ar/article/170811/ /كم-الخبرية-والاستفهامية-في-القرآن

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН: ИННОВАЦИЯ, ФАН ВА ТАЪЛИМ 7-ҚИСМ

Масъул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович
Мусаҳҳиҳ: Файзиев Фаррух Фармонович
Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Эълон қилиш муддати: 28.02.2023

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: http://www.tadqiqot.uz/; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: http://www.tadqiqot.uz/; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000